

ბესიკ ლორთქიფანიძე, ნიკოლოზ მურღულია, ნიკოლოზ დიასამიძე, ნინო ხუციშვილი

ეგრისის პოლიტიკური და სავაჭრო ურთიერთობის ისტორიიდან VI-VIII საუკუნეებში ნოქალაქევეში გამოვლენილი ტანსაცმლის აქსესუარების (ქამრის ბალთები, აბზინდები, საკიდები და შესაკრავები) მიხედვით

სტატიაში მოცემული კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით
[გრანტის ნომერი FR-22-117]

ნოქალაქევის ნაქალაქარზე 1973 წლიდან ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ქამრის ბალთები, აბზინდები, საკიდები და შესაკრავები, რომლებიც ადრეული შუა საუკუნეებით თარიღდება. მათი აბსოლუტური უმრავლესობა ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე, გალავნების შიდა ტერიტორიაზეა გამოვლენილი (მხოლოდ ერთი, N7 შესაკრავი საინვ. N12-974:6802, აღმოჩნდა აღმოსავლეთ გალავნების გარეთ 30 მეტრში. ნიშანდობლივია, რომ თითქმის ყველა ნივთი ადრეული შუა საუკუნეების ნაგებობებიდან, კულტურული ფენებიდან და სამარხებიდანაა (სურ. 1). ცხრა ნივთი ინახება საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, ს. ჯანაშიას საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის შუა საუკუნეების კოლექციების, აკადემიკოს პარმენ ზაქარაიას სახელობის დასავლეთ საქართველოს ფონდში. მხოლოდ ერთი – ორმოცი სებასტიელი მონამის სახელობის ეკლესიის სამხრეთ მინაშენში დაფიქსირებულ სამარხში აღმოჩენილი ბალთა დაცულია პარმენ ზაქარაიას სახელობის ნოქალაქევის არქიტექტურულ-არქეოლოგიურ მუზეუმ-ნაკრძალში.

ქვემოთ მოცემულია თოთოეული ამ ნივთის დეტალური აღწერა. ნივთები დანომრილია პირობითად. იქვე მითითებული აქვს საფონდო ნომერი, აღმოჩენის წელი და ადგილი. ყველა ნივთისთვის შესწავლილი და წარმოდგენილია ქართული და უცხოური ანალოგიური მასალა, მათი წარმომავლობა და ქრონოლოგია, რომელიც განსაზღვრულია, როგორც სტრატეგრაფიული მონაცემებით და ლაბორატორიული კვლევებით, ისე პარალელური მასალის თარიღების მოშველიებით.

N1. 12-974:31 – აბზინდა, 2X1.5 სმ-ზე (სურ. 2). აბზინდას შუაში რგოლი აქვს, რომელიც თავდაპირველად კვადრატული შეიძლება ყოფილიყო. ეს ნივ-

თი წარმოადგენს ქამრის სამშვენისს. ნივთი აღმოჩნდა ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ 1973 წელს სამეფო აბანოს თბილი აბაზანის იატაკის დონეზე. მასთან ერთად აღმოჩნდა მეორე აბზინდაც, რომელსაც T-ს ფორმის მხარი აქვს.

მსგავსი აბზინდები ერთიანდება „ჰერალდიკური ტიპის“ აბზინდაბალთების ჯგუფში და ნ. აფხაზავას მიერ შემოთავაზებული კლასიფიკაციით ხვდება III ტიპში B-სებრ ბალთებში. „მათ ახასიათებს ნახევარწრიული ‘ჰერალდიკური ფარაკი’, რომელსაც განივი ძელაკისებრი თავებურთულა ნაწილი ასრულებს“.¹ მათი გავრცელების ხანა VI-VII სს-ია. ისინი აღმოჩენილია როგორც სამთავროს სამაროვანზე, ასევე ალევის 23-ე სამარხში, ამ სტილის ჩამოყალიბებისა და გავრცელების ცენტრად მიიჩნევა ყირიმი, ან დუნაისპირეთი.² (სურ. 3).

N2. 12-974:159; 7206 – ბალთები, ბრინჯაოსი, ერთნილადი (სურ. 4-5). ერთი ოვალური ფორმისაა, ხოლო მეორე მრგვალი. ორივე ცალი ბოლოებგახსნილია, ენა შემოხვეულია და ჩარჩოდან გადმოდის. ზომები: 2.5X2 სმ-ზე; 2.8X2.5 სმ-ზე. ორივე მათგანი აღმოჩენილია ნოქალაქევის ექსპედიციის მიერ. ერთი (159) – 1974 წელს ნაყარ ფენაში, ხოლო მეორე (7206) – 2019 წელს ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ჭიშკრის მიმდებარედ, თხრილში, VI-VII საუკუნეების ფენაში (130).

ბალთები მასიური შესქელებული წინა ჩარჩოთი და ხორთუმისებური ჩამკეტი ენით, განსხვავდებიან ბალთებისგან, რომლებიც IV საუკუნეში იყო გავრცელებული. ძირითადი განსხვავება გამოიხატება ჩამკეტი ენაში, რომელიც წინაა გამოწეული ჩარჩოდან. ასეთი ბალთები გასაოცრად სტანდარტულია, იდენტურია ერთმანეთისა, თავის გავრცელების მთელს არეალზე, მდინარე ვოლგადან რეინის ჩათვლით და ახ. წ. VI-VII საუკუნეებში გვხვდება.³ ანალოგიურ ბალთებს ნ. აფხაზავა ოვალურჩარჩოიანი აბზინდების I ვარიანტში განიხილავს, აღმოჩენილია სამთავროს N687 ქვასამარხში და ახ. წ. VI-VII თარიღდება.⁴ (სურ. 6-7).

N3. 12-974:3647 – ბალთა, სპილენძისა და რკინის შენადნობი. ოვალური ფორმის. ორნილადი. ენა და ჩამკეტი მექანიზმი დაკარგულია (სურ. 8). ზომები: 3.5X2 სმ-ზე. ბალთა გამოვლინდა 1990 წელს ნაქალაქარის XXIX უბანზე, გვირაბის ჩრდილოეთით არსებული IV-VI საუკუნეების წყალსაცავის ტერიტორიაზე.

¹ აფხაზავა, *ქვემო ალევია*, გვ. 51.

² მისივე, *ადრეული შუა საუკუნეების*, გვ. 94, ტაბ. XIII 2; Плетнева, *Ранние болгары на Волге*, გვ. 177, სურ. 61.3.

³ Амброз, *Восточноевропейские и среднеазиатские стены*, გვ. 16. სურ. 60.28.

⁴ აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, გვ. 54, ტაბ. XXXIV.1.

გერმანელი მეცნიერის მ. შულცე-დორლამის ნაშრომის “Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum” II ტომში მსგავსი ტიპის ბალთა გაერთიანებულია E30 ტიპის ბალთებში. ეს ფორმა, როგორც ჩანს, გავრცელებულია, როგორც ბიზანტიის დედაქალაქ კონსტანტინოპოლში, ასევე მცირე აზიის მთელ ტერიტორიაზე, კუნძულ სამოსზე, ეგვიპტეში, ყირიმში, კავკასიაში, ჩრდ. იტალიაში, ჩრდ. ფრიგიულ კართაგენში და ჩრდ. ესპანურ პროვინცია სევადაში. ბალთების დათარიღებაში უდიდეს როლს ასრულებს, კუნძულ სამოსზე, სამარხში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ორი ცალი ბალთა, იმპერატორ მავრიკ ტიბერიუსის (583-601) მონეტასთან ერთად, ასევე სამარხში აღმოჩნდა ჰერაკლე კეისრის სამი მონეტა, რომელთა ემისიაც 611-614 წლებში ხდებოდა. შესაბამისად, ბალთების გავრცელების ხანად VII საუკუნის პირველი ნახევარი უნდა მივიჩნიოთ.¹ (სურ. 9).

N4. 12-974:3905 – ბალთა, ბრინჯაოსი. ბრტყელგანივკვეთიანი, წრეზე შესქელებით, ენის სამაგრი წვრილი, ოთხკუთხაგანივკვეთიანი მავთულისგანაა დამზადებული (სურ. 10). ზედაპირზე დატანილია წრიული ნაჭდევისგან შესრულებული ორნამენტი. ზომები: 3.5X2.5 მ-ზე. ბალთა აღმოჩენილია 2001 წელს ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ჭიშკრის მიმდებარედ, შიდა მხრიდან გაჭრილ A თხრილში, VI საუკუნის გალავნის ნგრევის ფენაში.

მ. შულცე-დორლამის ნაშრომის პირველი ტომის მიხედვით მსგავსი ტიპის ბალთები ერთიანდებიან ე. წ. გულის ფორმის ბალთების რიგის A8 ტიპში. გავრცელების თარიღად იგი მიიჩნევენ VI საუკუნეს. ავტორი აღნიშნული ტიპის ბალთების წარმომავლობას მცირე აზიას უკავშირებს, ხოლო ჩვენი ბალთის ზუსტი პარალელი აღმოჩენილია გოლემანოვო კალეში, ბულგარეთში, იუსტინიანე I-ის მიერ აშენებულ ციხესიმაგრეში, რომელიც გვიან VI ს-ში უკვე მიტოვებული იყო.² (სურ. 11).

N5. 12-974:4192 ბალთა, ორწილადი, ენა დაკარგული აქვს (სურ. 12). ზომები: 2,2X2,2 სმ. ტყავზე დასამაგრებელი ნაწილი მართკუთხა ჩარჩოა, ხოლო ფარაკი ნახევარწრიულია, შვერილით ბოლოვდება, და „შეისრული თაღის“ ფორმას იძენს, რომლის შუაში ენის ჩამოსადები ღარია დატოვებული. ბალთა აღმოჩნდა 2003 წელს ნაქალაქარის ქვედა ტერასაზე, ორმოცი სებასტიელი მონამის სახელობის ეკლესიიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით 30 მეტრში გაჭრილ B თხრილში, ადრე შუა საუკუნეებით დათარიღებულ სამაროვანზე, ერთად დამარხული მამაკაცის და ქალის სამარხის ნაყარ ფენაში

¹ Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge*, Teil II, გვ. 92-98, სურ. 303-304.

² მისივე, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge*, Teil I, გვ. 17-18.

(322).¹ კიდევ ერთი მსგავსი ბალთა მოგვიანებით, 2014 წელს აღმოჩნდა ორმოცი სებასტიელი მონაშის სახელობის ეკლესიის სამხრეთ მინაშენში გათხრილ სამარხში. ბალთა მამაკაცის ჩონჩხს მარცხენა მენჯის არეში ედო.² ეს ბალთაც ორწილადაა, თუმცა მართკუთხა ჩარჩო შედარებით განიერია, ხოლო ნახევარწრიული ფარაკი ორკაპა, რქისებური შვერილით ბოლოვდება (სურ. 13). B თხრილში აღმოჩენილი ბალთისგან (12-974:4192) განსხვავებით, ამ ბალთას შემორჩენილი აქვს რკინის ენა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ეს ბალთა პარმენ ზაქარაიას სახელობის ნოქალაქევის არქიტექტურულ-არქეოლოგიურ მუზეუმ-ნაკრძალში ინახება.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ორმოცი სებასტიელი მონაშის სახელობის ეკლესიის სამხრეთ მინაშენში გათხრილ სამარხში დაფიქსირებული ჩონჩხიდან აღებული ძვლის ნიმუში დათარიღდა რადიოკარბონული მეთოდით და მისი თარიღი განისაზღვრა 900-1030 წლებით.³ ლაბორატორიული კვლევა ჩატარდა გლაზგოს უნივერსიტეტის, შოტლანდიური უნივერსიტეტების გარემოს კვლევის ცენტრში (Scottish Universities Environmental Research Centre [SUERC]).

ეს ბალთები განეკუთვნება ე. წ. ჰერალდიკური ტიპის აბზინდა-ბალთებს. ამ სახის ბალთებში გამოიყოფა რამდენიმე ტიპი ქვეტიპებით. ეს უნდა იყოს მომრგვალებულ-ფარაკიანი ორწილადი აბზინდა-ბალთა ოთხკუთხა სათასმე ჩარჩოთი. ამ ტიპის ბალთების ანალოგები საქართველოში ძალიან მცირე რაოდენობითაა გამოვლენილი. მსგავსი ბალთები აღმოჩენილია ნეკრესის ნაქალაქარზე, ნეკრესის მონასტრის მემორიალური სამლოცველოს კრიპტაში და ისინი იქ დაკრძალული ბერების სამოსის აქსესუარებადაა მიჩნეული (სურ. 14). კრიპტის ფუნქციონირების ქრონოლოგიად გამოთხრელები და ავტორები VI-IX საუკუნეებს მოიაზრებენ.⁴ ნოქალაქევის ამ ტიპის ბალთების მცირე მსგავსება შესაძლოა ვიპოვოთ სამთავროში გამოვლენილ ბალთებთან, რომლებიც ავარული სიძველეების ანალოგიურია და VII ს-ით თარიღდება.⁵ ნოქალაქევიური ბალთა უფრო ახლოსაა აღმოსავლეთ ევროპის სტეპებში, ვოლგისპირეთში, ადრეული ბულგარელების სამაროვანზე, გამოვლენილ აბზინდა-ბალთებთან, რომლებიც თარიღდება VIII ს-ის ბოლოდან X ს-მდე.⁶

¹ Everill (et al.), AGEN Trench B Results, გვ. 47.

² ლომიტაშვილი, ლორთქიფანიძე, მურღულია, ახალი მონაცემები ნოქალაქევის ორმოცმონაშეთა ეკლესიის შესახებ, გვ. 146, სურ. 15.

³ Everill (et al.), *The recent contribution of scientific techniques*, გვ. 6, ცხრილი 4.

⁴ ბახტაძე (და სხვა), *ნაქალაქარ ნეკრესის უძველესი ქრისტიანული ტაძრები*, გვ. 41-42, სქოლიო 69, ტაბ. I. 4,7.

⁵ აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, გვ. 46-48, ტაბ. XXVIII-2; XXXII-6,7.

⁶ Кызласов, *Древнехакасская культура чаатас*, გვ. 48, სურ. 28,37; Плетнева, *Ранние болгары на Волге*, გვ. 77-80, სურ. 52.65,67.

N6. 12-974:4251 მასიური ბალთა, ზომები: 2,7X2,9 სმ. ბრტყელი, ბრტყელ კიდეზე მთელ სიგრძეზე შემორჩენილი აქვს ანჯამის კვალი, რომლითაც ის ბალთის ფარაკს უკავშირდებოდა. მეორე მხარე მცირედ მომრგვალებულია. ბალთას შემორჩენილი აქვს ჭვირული ორნამენტის ნაშთები (წრიული და ოვალური ღარები), თუმცა ორნამენტი ძლიერ არის დაზიანებული და მოტივი ან საერთო კომპოზიცია არ იკითხება (სურ. 15). ბალთას უკანა მხრიდან მირჩილული აქვს ორი ოთხკუთხა შვერილი სამაგრი, რომლებიც გახვრეტილია. ბალთა აღმოჩნდა 2004 წელს A თხრილში, სავარაუდოდ, VI საუკუნის გალავნის მშენებლობასთან დაკავშირებულ ფენაში – სამშენებლო მოედანზე.¹

ნ. აფხაზავას მიხედვით ბალთების ეს ტიპი გაერთიანებულია ბიზანტიური აბზინდა-ბალთების ჯგუფში. ნოქალაქევის ბალთის ანალოგი ანყურშია შემთხვევით აღმოჩენილი (სურ. 16). მათი ფარაკი დაფანჯრულია „მძიმეებისა და სამკუთხედების ფორმის სახეებით. თავზე შვერილი ორი სამაგრი აქვს, მსგავსი ბალთები აღმოჩენილია იტალიაში, კონსტანტინოპოლში, ყირიმში. ბალთების თარიღი VII საუკუნეს მოიცავს“.²

მსგავსი ტიპის ბრინჯაოს ბალთა აღმოჩენილია ჩრდილო-დასავლეთ შავი ზღვისპირეთში, გელენჯიკში, ნიკოფსიის ციხესიმაგრე დუზუ-კალეში. ბალთა და ნივთები რომლებიც ნიკოფსიაში (დუზუ-კალეში) ერთ-ერთ ქვის აკლდამა-სამარხში აღმოჩნდა „განკუთვნილი უნდა იყოს ქრისტიანული კულტისთვის“ და VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება.³ (სურ. 17).

N7. 12-974:6802 – შესაკრავი ბრინჯაოსი, 3 სმ. სიგრძის. ბურთულიანი დაბოლოებებით. ერთი მხარე უფრო მეტად დანვრილებულია, ალბათ ხმარებისგან. შესაკრავი აღმოჩნდა 2016 წელს ნაქალაქარის აღმოსავლეთ გალავნების გარეთ 30 მეტრში მდებარე E თხრილში, არეულ ფენაში (სურ. 18).

ამ ნივთის ანალოგების განხილვისას ვხვდებით ორ მოსაზრებას. პირველი – შესაკრავი, ხოლო მეორე – ქამარზე დასამაგრებელი, რაიმე მსუბუქის, მაგ. ქისის ჩამოსაკიდად.⁴ ჩვენ ვიზიარებთ ო. ტყეშელაშვილისა და ნ. აფხაზავას მოსაზრებას, რომ ეს ნივთი სავარაუდოდ ტანსაცმლის შესაკრავი უნდა იყოს: იგი წარმოადგენს ე. წ. განივძელაკიან ან ორბურთულიან შესაკრავს: შუა ნაწილით იგი ტანსაცმელზე დაკერდებოდა და განივი მხარით ჩამოეცმებოდა კილოს.⁵ ამ ნივთების გავრცელების ხანა VII საუკუნეა.

¹ Everill (et al.), *AGEN Trench A Results*, გვ. 30.

² აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, გვ. 57 ტაბ. XXXIII.16.

³ Гавритухин, Пьянков, *Раннесредневековые древности побережья*, გვ. 199, ტაბ. 77.24.

⁴ Могильников, *Сибирские древности*, გვ. 36, სურ. 19.31.

⁵ ტყეშელაშვილი, *ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები*, გვ. 178.

მსგავსი ნივთები აღმოჩენილია სამთავროს ქვს. N 623, ქვს. N468, ქვს. N292 და სხვა.¹ (სურ. 19-20).

N8. 12-974:6993 – ბალთა, ბრინჯაოსი (სურ. 21), შეიძლება გავაერთიანოთ „ნილბისებრი“ ბალთების ჯგუფში, I ტიპის, I ქვეტიპი, C ვარიანტი, მას ფორმის მიხედვით ნ. აფხაზავა „თევზისებურს“ უწოდებს.² ისინი ორნილად ბალთებად იწოდებიან და VII საუკუნით თარიღდებიან. ზომები: 2X1.5 სმ-ზე. ბალთა აღმოჩნდა 2018 წელს ნაქალაქარის აღმოსავლეთ ჭიშკრის მიმდებარედ, G თხრილში, VII-VIII საუკუნეების ფენაში (104).

ბალთის ანალოგიები აღმოჩენილია სამთავროზე, ქვს. N623 (46წ.). შეიძლება ეს ბალთები გავაერთიანოთ ორნილად ბალთებში. აღმოჩენილია უზუნ კოლზე, სუუკ-სუში და სხვა.³ (სურ. 22).

ნოქალაქევის ნაქალაქარზე გამოვლენილი ბალთების, აბზინდებისა და საკიდების დამზადებისა და ზოგადად, გავრცელების არეალი საკმაოდ დიდია. მოიცავს ბიზანტიის იმპერიის ტერიტორიას (მცირე აზია, ანატოლია და ა. შ.), ჩრდილოეთ შავი ზღვისპირეთს, ჩრდილოეთ კავკასიას, ევრაზიის სტეპებს, დუნაისა და ვოლგისპირეთს. როგორ და რა გზით მოხვდნენ ტანსაცმლის იმპორტული აქსესუარები ნოქალაქევიში? ჩვენ ვუშვებთ ორ ვარიანტს: ერთი ის, რომ ეგრისში, მათ შორის მის მთავარ ქალაქ არქეოპოლისში, მდგარ ბიზანტიურ ჯარში სხვადასხვა მოდგმის ხალხი მსახურობდა. ამ მხრივ, საკმაოდ საინტერესო ცნობებია შემონახული წერილობით წყაროებში. ცნობილია, რომ ბიზანტიურ ჯარში სამხრეთ კავკასიელებთან – იბერებთან, ლაზებთან, ჭანებთან და სომხებთან ერთად, მსახურობდნენ სირიელები, თრაკიელები, სლავები, გერმანელები (გუთები, ერულები და ა. შ.), თურქული წარმოშობის ჯარისკაცები. გარდა ამისა, ბიზანტიელებს დაქირავებული ჰყავდათ სხვადასხვა წარმოშობის მეომრები. მაგალითად, ეგრისში 542-565 წლებში მიმდინარე ომის დროს, ბიზანტიელების მხარეს იბრძოდნენ საბირები და ისინი მონაწილეობდნენ არქეოპოლისთან გამართულ საბრძოლო მოქმედებებში.⁴ ამასთან, ისიც ცნობილი ამბავია, რომ ეგრისში მიმდინარე საომარი მოქმედებების დროს ბიზანტიელთა ჯარების მეთაურებიც კი სხვადასხვა წარმოშობის იყვნენ. ასე მაგალითად, დაგისტე გუთი იყო, ულიგანგე – ერული, ბესა, ბაბა, მარტინე და ბუზე – თრაკიელები. ასევე ბარბაროსებად მოიხსენიებს აგათია სქოლასტიკოსი ლაზიკის ომის ორ სამხედრო მონაწილეს – დაბრაგეზს და უსიგარდს. მათ გარდა, ბიზანტიელი მწერლები

¹ აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, გვ. 52, ტაბ. XXXII.70-72.

² იქვე, გვ. 50.

³ იქვე, გვ. 50, ტაბ. XXVII.19, ტაბ. XXXII.43.

⁴ აგათია სქოლასტიკოსი, *ქრონოგრაფია*, გვ. 90-95.

ლაზიკაში მებრძოლ კიდევ არაერთ სამხედრო მეთაურს ასახელებენ, რომლებიც სხვადასხვა წარმომავლობის არიან.¹ ჩვენი აზრით, შესაძლოა სტატი-
აში განხილული ტანსაცმლის აქსესუარების ნაწილი, ნოქალაქევეში სწორედ
მათთან ურთიერთობის შედეგად გავრცელდა.

ამავე დროს, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჩანს, რომ ამ მასალის ანა-
ლოგიების საკმაო ნაწილი გავრცელებული იყო ევრაზიის სტეპებში მცხოვ-
რებ ხალხში (ძირითადად თურქულენოვან მოსახლეობაში), რაც მათთან
ეგრისის პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობაზე მეტყველებს. რა
ფაქტორებმა გამოიწვია ამ ხალხთან ეგრისელების კონტაქტი? ამის მიზეზი
გახდა, VI საუკუნის შუა ხანებში შექმნილი უზარმაზარი იმპერია, სახაკანო,
რომელიც ჩინეთის ჩრდილო-დასავლეთით მცხოვრებმა თურქულენოვან-
მა თიურკუტებმა შექმნეს. ეს სახელმწიფო ალტაიდან ყირიმამდე გადაიჭი-
მა. იმპერიის შემქმნელად აშინას გვარი ითვლება. აშინას გვარის ბელადმა
ბუმინმა შეძლო მეზობელი ტომების გაერთიანების დამარცხება, რომელიც
ისტორიაში ჟუჟანების სახელითაა ცნობილი. ამ დამარცხებული გაერთი-
ანების ნარჩენები ჯერ შავი ზღვისპირეთისკენ და შემდეგ კარპატების გავ-
ლით დუნაისკენ დაიძრნენ, სადაც სახელმწიფო შექმნეს და აქ მათ ავარების
სახელით იცნობენ. ბუმინის მემკვიდრემ, ისტიმი-იაბლუმ ალტაიდან არალის
ზღვამდე დაიმორჩილა შუა აზიის ჩრდილოეთში მცხოვრები თურქულენო-
ვანი ხალხი და 558 წელს დაიძრა დასავლეთისკენ: ჯერ მიაღწია მდ. იტილს
(ვოლგას), აქედან კი ჩრდილოეთ კავკასიას.² 561 წელს ისტიმი-იაბლუმ შუა
აზიაში მცხოვრები ეფტალიტების სახელმწიფო ოთხ წელიწადში გაანად-
გურა და აბრეშუმით მდიდარი რეგიონი, სოგდიანა, ხელში ჩაიგდო. სახაკა-
ნოს მმართველების დღის წესრიგში დადგა, ამ აბრეშუმის ევროპაში გატა-
ნის საკითხი, რის შედეგადაც დიდ ეკონომიკურ სარგებელს მოელოდნენ.
აბრეშუმის სავაჭრო გზის ძირითადი მაგისტრალი ჩრდილოეთი ჩინეთიდან
შუა აზიისა და ირანის გავლით ბიზანტიისკენ მიემართებოდა. ამ ვაჭრობაში
ჩართული იყო სოგდიანაც. თიურქუტებმა გადაწყვიტეს სოგდიანაში წარ-
მოებული აბრეშუმის ბიზანტიაში (ევროპაში) გატანა. რადგან აბრეშუმის
გზის მაგისტრალის საკმაოდ მნიშვნელოვანი ნაწილი, ეფტალიტების წინა-
აღმდეგ ბრძოლაში მათი მოკავშირე სასანური ირანის ხელში იყო, ხაკანმა
შაჰს, ხოსრო I ანუშირვანს (531-579) მიმართა. მაგრამ ირანს არ აწყობდა ბი-
ზანტიაში დიდი რაოდენობის აბრეშუმის შეტანა. ბიზანტია დანარჩენ ევრო-
პასთან ვაჭრობაში შუამავალი იყო და ამით მდიდრდებოდა – შესაბამისად,

¹ იქვე, გვ. 29-30, 45, 47, 54, 103, 158; პროკოპი კესარიელი, *De bello persico*, გვ. 45, 89, 109, 115-116; მისივე, *De bello gothico*, გვ. 155-156, 183.

² Ахматнуров, *Распад Тюркского каганата*, გვ. 49-50; Гумилёв, *Древние Тюрки*, გვ. 33-36.

სასანიანების მუდმივი მოწინააღმდეგე ბიზანტიის ჯარის გაძლიერება ხდებოდა. ამიტომ ირანის შაჰმა თიურქუთების ელჩი უარით გაისტუმრა უკან. ამის შემდეგ ხაკანმა გადაწყვიტა პირდაპირი კავშირი გაეხსნა ბიზანტიასთან. ელჩად გაგზავნეს სოგდიანელი ვაჭარი მანიაქი, რომელმაც აბრეშუმის გარკვეული რაოდენობა გაიყოლია თან. ეს ელჩობა ჩრდილოეთ კავკასიის და ეგრისის გავლით იუსტინე II-თან (565-578) ჩავიდა. ამის შემდეგ ამ მარშრუტით რამდენიმე ელჩობამ და სავაჭრო ქარავანმა ისარგებლა.¹

575 წლის შემდეგ თიურქუტებსა და ბიზანტიას შორის ურთიერთობა დროებით გაფუჭდა და მათ შორის ომიც კი გაიმართა, რომელიც 80-იანი წლების დასაწყისში დასრულდა. ამის შემდეგ თიურქუთების სახელმწიფოში შიდა არეულობა დაიწყო, შედეგად VII საუკუნის დასაწყისში იმპერია ორად, დასავლეთ და აღმოსავლეთ სახაკანოებად გაიყო. ამის შემდეგ, დასავლეთის სახაკანოსა და ბიზანტიას შორის განახლდა კონტაქტები, რაც, შემდგომში კვლავ მოკავშირეობაში გადაიზარდა. დასავლეთის სახაკანოს მმართველის დავალებით, ამ სახელმწიფოს შემადგენლობაში მცხოვრები ხაზარები აქტიურად მონაწილეობდნენ ირან-ბიზანტიის ომში. 627 წელს მათ ბიზანტიის კეისარ ჰერაკლესთან ერთად თბილისს ალყა შემოარტყეს, ხოლო 628 წელს ეს ქალაქი აიღეს კიდეც.² ამ საომარი ოპერაციების დროს ქართლისკენ მიმავალი ერთ-ერთი ძირითადი მარშრუტი ეგრისზე გადიოდა და აქ ხაზარების ელჩების და სამხედრო წარმომადგენლების გამოჩენა ბუნებრივი მოვლენა იქნებოდა. იმავე საუკუნის შუა ხანებში სამხრეთ კავკასიის აღმოსავლეთი ნაწილი არაბებმა დაიკავეს. ბიზანტია და 651 წელს ცალკე ჩამოყალიბებული ხაზართა სახაკანო³ ამ პერიოდშიც კვლავ მოკავშირეები იყვნენ და ერთობლივი ძალებით დაუპირისპირდნენ არაბთა სახალიფოს. შესაბამისად, VII-VIII საუკუნეებშიც მოსალოდნელი იყო ბიზანტიის შემადგენლობაში მყოფ ეგრისში ხაზარი ელჩების, ვაჭრების თუ სამხედრო პირების გამოჩენა. ამიტომ, ჩვენ ვთვლით, რომ ჯერ თიურქუტთა, შემდეგ კი ხაზართა სახაკანოებთან ეგრისის მჭიდრო პოლიტიკური თუ ეკონომიკური ურთიერთობის გამო, ამ ნივთების, თურქული ტომებისთვის დამახასიათებელი ტანსაცმლის აქსესუარების ნოქალაქევი აღმოჩენა ლოგიკურია.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ცხადია, ამ ნივთების ნოქალაქევი მოხვედრა, ეგრისის სამეფოს ინტენსიურ კულტურულ, სავაჭრო-ეკო-

¹ ამ საკითხზე უფრო დანვრილებით იხ.: გოილაძე, *აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო*, გვ. 15-36; ლორთქიფანიძე, *მურღულია, სვანეთი ბიზანტია-სასანიანთა სპარსეთის ურთიერთობაში*, გვ. 95-111; ავდალიანი, *საქართველო და აბრეშუმის სავაჭრო გზები*, გვ. 51-60.

² ბოგვერაძე, *ქართლის ფეოდალური სახელმწიფოს აღდგენა*, გვ. 280-283; ალასანია, *ქართველები და ისლამადელი თურქები*, გვ. 87-104.

³ Артамонов, *История Хазар*, გვ. 239-241.

ნომიკურ და პოლიტიკურ ურთიერთობებზე მიუთითებს, როგორც ბიზანტი-ასთან, ისე მისგან ჩრდილოეთით მდებარე სახელმწიფოებთან და ხალხებთან.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა

გამოცემული წყაროები:

აგათია სქოლასტიკოსი, *ქრონოგრაფია* – აგათია სქოლასტიკოსი, *ქრონოგრაფია*, „გეორგია“, III, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1936, გვ. 23-187.

პროკოპი კესარიელი, *De bello persico* – პროკოპი კესარიელი, *De bello persico*, „გეორგია“, II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1965, გვ. 43-117.

პროკოპი კესარიელი, *De bello gothico* – პროკოპი კესარიელი, *De bello gothico*, „გეორგია“, II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს. ყაუხჩიშვილმა, თბილისი, 1965, გვ. 118-212.

სამეცნიერო ლიტერატურა:

ავდალიანი, საქართველო და აბრეშუმის სავაჭრო გზები – ავდალიანი ე., *საქართველო და აბრეშუმის სავაჭრო გზები (VI-XIII სს.)*, თბილისი, 2019.

ალასანია, ქართველები და ისლამამდელი თურქები – ალასანია გ., *ქართველები და ისლამამდელი თურქები*, თბილისი, 2008.

აფხაზავა, ადრეული შუა საუკუნეების – აფხაზავა ნ., *ადრეული შუა საუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოს ნივთიერი კულტურა*, თბილისი, 1979.

აფხაზავა, ქვემო ალევი – აფხაზავა ნ., *ქვემო ალევი ადრეული შუა საუკუნეებში*, თბილისი, 1988.

ბახტაძე (და სხვა), ნაქალაქარ ნეკრესის უძველესი ქრისტიანული ტაძრები – ბახტაძე ნ., მამიაშვილი ვ., გაბეხაძე ბ., ჩხვიმიანი ჯ., *ნაქალაქარ ნეკრესის უძველესი ქრისტიანული ტაძრები*, თბილისი, 2020.

გოილაძე, აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო – გოილაძე ვ., *აბრეშუმის დიდი სავაჭრო გზა და საქართველო*, თბილისი, 1997.

ლომიტაშვილი, ლორთქიფანიძე, მურღულია, ახალი მონაცემები ნოქალაქევის ორმოცმონამეთა ეკლესიის შესახებ – ლომიტაშვილი დ., ლორთქიფანიძე ბ., მურღულია ნ., *ახალი მონაცემები ნოქალაქევის ორმოცმონამეთა ეკლესიის შესახებ*, სპმმ, VIII (53-B), 2018, გვ. 139-157.

ლორთქიფანიძე, მურღულია, სვანეთი ბიზანტია-სასანიანთა სპარსეთის ურთიერთობაში – ლორთქიფანიძე ბ., მურღულია ნ., *სვანეთი ბიზან-*

ტია-სასანიანთა სპარსეთის ურთიერთობაში V-VI საუკუნეებში, სემმ V (50-B), 2014.

ბოგვერაძე, ქართლის ფეოდალური სახელმწიფოს აღდგენა – ბოგვერაძე ა., ქართლის ფეოდალური სახელმწიფოს აღდგენა, სიზ, ტ. II (საქართველო IV-X საუკუნეებში), ტომის რედაქტორი შ. მესხია, თბილისი, 1973, გვ. 268-283.

ტყეშელაშვილი, ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები – ტყეშელაშვილი ო., ადრეფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის ძეგლები სამთავროს სამაროვნიდან (ახ. ნ. IV-VIII სს.), ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი სადისერტაციო ნაშრომი, თბილისი, 1955.

Everill (et al.), *AGEN Trench A Results* – Everill P., Armour N., Lomitashvili D., Murgulia N., Grant K., Neil B., Slater A., *AGEN Trench A Results 2001-2010*, In Everill P. (ed.) “Nokalakevi • Tsikhegoji • Archaeopolis. Archaeological excavations 2001–2010. Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi”, რედ. P. Everill, BAR International series 2612, Oxford, England, 2014a., გვ. 25-42.

Everill (et al.), *AGEN Trench B Results* – Everill P., Lomitashvili D., Tvaradze A., Neil B., James L., Russel C., *AGEN Trench B Results: 2002-2010: “Nokalakevi • Tsikhegoji • Archaeopolis. Archaeological excavations 2001–2010. Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi”*, რედ. P. Everill, BAR International series 2612, Oxford, England, 2014b., გვ. 43-54.

Everill (et al.), *The recent contribution of scientific techniques* – Everill P., Murgulia N., Lomitashvili D., Colvin I., Lortkipanidze B., Schwenninger J. L., Cook G., *The recent contribution of scientific techniques to the study of Nokalakevi in Samegrelo, Georgia*, ANATSt, 71, 2021, გვ. 1-18.

Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge* – Schulze-Dörrlamm M., *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*, Teil I. Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer, Band 30, 2, Mainz, 2009a.

Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge* – Schulze-Dörrlamm M., *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum*, Teil II. Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer, Band 30, 2, Mainz, 2009b.

Артамонов, *История Хазар* – Артамонов М. И., *История Хазар*, Санкт-Петербург, 2001.

Амброз, *Восточноевропейские и среднеазиатские степи* – Амброз А. К., *Восточноевропейские и среднеазиатские степи V – первой половины VI в.*,

“Степи Евразии в эпоху средневековья. АРХЕОЛОГИЯ СССР”, 1981, 33. 10-23.

Ахматнуров, *Распад Тюркского каганата* – Ахматнуров С., *Распад Тюркского каганата. VI-VIII вв.*, Москва, 2015.

Гавритухин, Пьянков, *Раннесредневековые древности побережья* – Гавритухин И. О., Пьянков А. В., *Раннесредневековые древности побережья (V-IX вв)*, “Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху Средневековья (IV–XIII вв.)”, 1999. Макарова Т. И., Плетнева С. А., Москва, 2003, 33. 186-200.

Гумилёв, *Древние Тюрки* – Гумилёв Л., *Древние Тюрки*, Москва, 1993.

Кызласов, *Древнехакасская культура чаатас* – Кызласов Л. Р., *Древнехакасская культура чаатас VI-IX вв.*, “Степи Евразии в эпоху средневековья. АРХЕОЛОГИЯ СССР”, 1981, 33. 46-52.

Могильников, *Сибирские древности* – Могильников В. А., *Сибирские древности VI-X вв.*, “Степи Евразии в эпоху средневековья. АРХЕОЛОГИЯ СССР”, 1981, 33. 29-43.

Плетнева, *Степи Евразии в эпоху средневековья* – Плетнева С. А. (1981), *Степи Евразии в эпоху средневековья. АРХЕОЛОГИЯ СССР*, Москва, 1981а.

Плетнева, *Ранние болгары на Волге* – Плетнева С. А., *Ранние болгары на Волге*, “Степи Евразии в эпоху средневековья. АРХЕОЛОГИЯ СССР”, 1981, 33. 77-80.

**Besik Lortkipanidze, Nikoloz Murgulia,
Nikoloz Diasamidze, Nino Khutsishvili**

**From the History of the Political and Trade Interrelation of Egrisi in the
6th-8th cc. AD, according to the Clothing Accessories (Belt Buckles, Clasps
and Pins), discovered in Nokalakevi**

Summary

This work was supported by Shota Rustaveli
National Science Foundation of Georgia
(SRNSFG) [grant number FR-22-117]

Since 1973, the Nokalakevi archaeological expedition has discovered various types of buckles, clasps and pins dating back to the Early Middle Ages. Most of them were found on the lower terrace of the site, inside the fortification and only one artifact (N12-974:6802) outside of the east walls in the 30 meter. Most of the artifacts were unearthed from buildings, cultural layers and burials dated back to the Early Middle Ages. Nine of them are preserved at the Georgian National Museum, S. Janashia Georgian State Museum's Middle Ages collection, at the Academic Parmen Zaqaraia West Georgia's storage room.

Only one artifact was unearthed in the burial located in the South annex of The Forty Martyrs Church. The artifact is preserved at the Parmen Zakaraia Nokalakevi Architectural-Archaeological Museum-Reserve.

In this article, we present comprehensive research. Every artifact is described and has a registration number, year and location of discovery. Every artifact has its local and international analogy, their chronology and origin are determined by stratigraphic data and laboratory research, additionally, dates are received by comparative chronology from other artifacts.

The production and distribution area of the buckles and other materials found in the Nokalakevi settlement are extensive and cover the territory of the Byzantine Empire (Asia Minor, Anatolia etc.) north Black Sea, north Caucasus, Eurasian Steppes, Danube and Volga region. It is fascinating how these artifacts appeared in Nokalakevi. We discuss two versions: in the Kingdom of Egrisi and particularly in the capital, the Byzantine army was settled and diverse types of people served in the army. Written sources provide interesting information about the ethnic composition of the Byzantine army. It is well known that the Byzantine army included not only Southern Caucasians

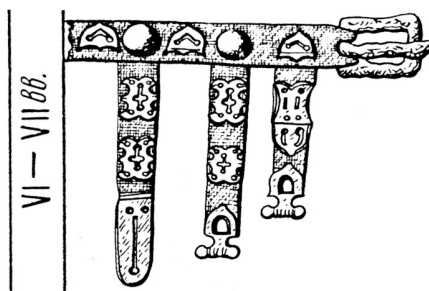
– Iberian, Laz, Zans and Armenians, but also Syrians, Thracians, Slavs, Germans (such as Guts, Heruli, etc.), and soldiers of Turkish origin. It appears that the analogues of these artifacts were widespread among the people who lived in the Eurasian Steppe (mostly Turkish-speaking population), which expresses the political and economic relationship between the Egrisi kingdom and the Eurasian Steppe.

1

2

3

4

5

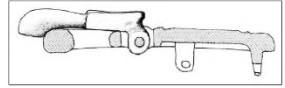
6

7

8

9

10

11

12

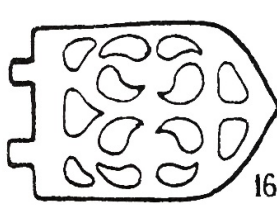
13

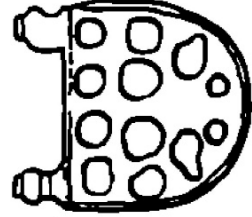
14

15

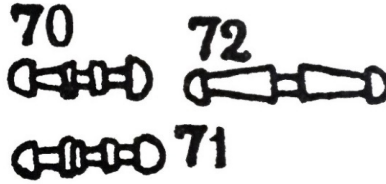
16

17

18

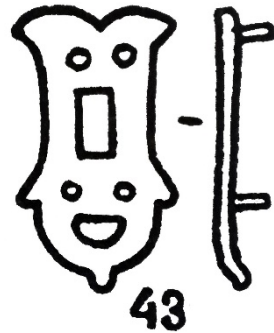
19

20

21

22

ილუსტრაციები:

1. ნოქალაქევის ნაქალაქარის ქვედა ტერასის აეროფოტო. გამოვლენილი აბზინდა-ბალთებისა და საკიდების აღმოჩენის ადგილები. (ავტორი: ივანე ყენია).
2. N1 აბზინდა (12-974:31) (ავტორების ფოტო).
3. N1 აბზინდის ანალოგი სოფელ ჩმიდან (ჩრდილოეთ ოსეთი). წყარო: Плетнева, *Ранние болгары на Волге*, სურ. 61.3.
- 4-5. N2 ბალთები (12-974:159; 7206) (ავტორების ფოტო).
- 6-7. N2 ბალთების ანალოგები ჩრდილოეთ კავკასიიდან (6) და სამთავროდან (7). წყარო: აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, ტაბ. XXXIV.1.
8. N3 ბალთა (12-974:3647) (ავტორების ფოტო).
9. N3 ბალთის ანალოგი დასავლეთ ანატოლიიდან (ბიზანტიის იმპერია). წყარო: Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge*, Teil II, სურ. 303-304.
10. N4 ბალთა (12-974:3905) (ავტორების ფოტო).
11. N4 ბალთის ანალოგი მცირე აზიიდან. წყარო: Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge*, Teil I, სურ. 10.
12. N5 ბალთა (12-974:4192) B თხრილიდან (ავტორების ფოტო).
13. N5 ბალთა ორმოცმონამეთა ეკლესიიდან (ავტორების ფოტო).
14. N5 ბალთის მსგავსი ბალთები ნეკრესიდან. წყარო: ბახტაძე (და სხვა), *ნაქალაქარ ნეკრესის უძველესი ქრისტიანული ტაძრები*, ტაბ. I.4,7.
15. N6 მასიური ბალთა (12-974:4251) (ავტორების ფოტო).
- 16-17. N6. მასიური ბალთის მსგავსი ბალთები აწყურიდან (16) (წყარო: აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, ტაბ. XXXIII.16) და ნიკოფსიიდან (დუზუკალედან) (17) (წყარო: Гавритухин, Пьянков, *Раннесредневековые древности побережья*, ტაბ. 77.24).
18. N7 საკიდი-შესაკრავი (12-974:6802) (ავტორების ფოტო).
- 19-20. N7 საკიდი-შესაკრავის ანალოგები სამთავროდან (19) (წყარო: აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, ტაბ. XXXII.70-72) და ყუდირლედან (ალტაი) (20) (წყარო: Могильников, *Сибирские древности*, სურ. 19.31).
21. N8 ბალთა (12-974:6993) (ავტორების ფოტო).
22. N8 ბალთის ანალოგი სამთავროდან. წყარო: აფხაზავა, *ადრეული შუა საუკუნეების*, ტაბ. XXXII.43.

Illustrations:

1. The aerial image of the lower terrace of the Nokalakevi site. The location of the discovered buckles, clasps and pins. Image by Ivane Kenia.
2. N1 clasp (12-974:31). Image by authors.
3. The analogue of the N1 clasp from the village of Chmi (North Ossetia). Source: Плетнева, *Ранние болгары на Волге*, Fig. 61.3.
- 4-5. N2 buckles (12-974:159; 7206). Image by authors.
- 6-7. The analogues of the N2 buckles from the North Caucasus (6) and Samtavro, east Georgia (7). Source: Apkhazava N., *Material Culture of the Early Medieval East Georgia*, Tbilisi, 1979 (in Georgian), Fig. XXXIV.1.
8. N3 buckle (12-974:3647). Image by authors.
9. The analogue of the N3 buckle from the west Anatolia (Byzantine Empire). Source: Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge*, Teil II, Pic. 303-304.
10. N4 buckle (12-974:3905). Image by authors.
11. The analogue of the N4 buckle from the Asia Minor. Source: Schulze-Dörrlamm, *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge*, Teil I, Fig. 10.
12. N5 buckle (12-974:4192) from the trench B. Image by authors.
13. N5 buckle from the Forty Martyrs' church. Image by authors.
14. The analogues of the N5 buckles from Nekresi (east Georgia). Source: Bakhtadze N., Mamiashvili V., Gabekhadze B., Chkhvimiani J., *The Early Christian Churches of the Ancient City of Nekresi*, Tbilisi, 2020 (in Georgian), Fig. I.4,7.
15. N6 massive buckle (12-974:4251). Image by authors.
- 16-17. The analogues of the N6 buckle from Atskuri (16) (east Georgia) (Source: Apkhazava, *Material Culture*, Fig. XXXIII.16) and Nicopsis, Duzu-cale (17) (Source: Гавритухин, Пьянков, *Раннесредневековые древности побережья*, Fig. 77.24).
18. N7 pin (12-974:6802). Image by authors.
- 19-20. The analogues of the N7 pin from Samtavro (19) (east Georgia) (Source: Apkhazava, *Material Culture*, Fig. XXXII.70-72) and Kudirge (20), Altai (Source: Могильников, *Сибирские древности*, Fig. 19.31).
21. N8 buckle (12-974:6993). Image by authors.
22. The analogue of the N8 buckle from Samtavro (east Georgia). Source: Apkhazava, *Material Culture*, Fig. XXXII.43.